

JEAN BODIN ÉS A MAGYAR KÉSŐRENEZÁNSZ

A magyar későrenezánsz néhány évtizedének szellemi életére, így államelméletére is Justus Lipsius teóriája volt a legnagyobb hatással. Nyomainak kutatásával gazdag szakirodalom foglalkozik. A legmélyrehatóbban Wittman Tibor 1957-ben megjelent tanulmánya¹ világítja meg Lipsius magyarországi fogadtatásának problémáit. A Machiavelli műveire különböző módon reflektáló magyar szerzők adatait Kaposi Márton rendszerezte,² Machiavelli és Zrínyi kapcsolatait Klaniczay Tibor 1966-ban írott, alapvető tanulmánya elemzi.³ Benda Kálmán a kálvini ideológiának a Bocskai-szabadságharc eszmei háttérében való jelenlétét bizonyította be 1971-es cikkében.⁴ Jean Bodin recepciója sokkal szerényebb helyet foglal el e három, többé-kevésbé könnyűszerrel kitapintható áramlat szerepe mellett. A 16. század második fele legjelentősebb államelméletírójának magyarországi hatását több tényező gyengítette.

Egyrészt az abszolutisztikus tendencia a Habsburgok és a török között hányódó magyarság számára korántsem volt kedvező elmélet. Az erősödő Habsburg központosság nemcsak a nemesség rendi érdekeit veszélyeztette, hanem a nemzeti önállóságot is. Nemzeti abszolutizmus létrehozásához pedig az erdélyi abszolutisztikus törekvések nem bizonyultak elegendőnek. Ha az abszolutista-Bodin sztereotip képe helyett a liberális-Bodin hatásának lehetőségeit vizsgáljuk meg, szintén találunk akadályozó tényezőt. Bodin nem a nemesség, hanem a (Magyarországon erőtlenséggel és Erdélyben is ideológiailag kevésbé számottevő) polgárság érdekeit képviselte, amikor megkötötte az uralkodó kezét az adózás és a magántulajdon tekintetében. Szuverenitás-elmélete egy olyan hatalom legitimitását támaszthatta volna alá, amilyen akkor Magyarországon és Erdélyben nem létezett.

Másrészt az újonnan születő politikai irodalomnak hazai forrásai is voltak: az erőteljes Mátyás-kultusz és főleg a *Tripartitum* (ámtár éppen a *Dialogus de administratione Transylvaniae*, az első komoly államelméleti munkának számító Kovácsoczy-mű ez utóbbtól eltérő úton jár). Verbóczy törvénykönyvét és az igazságos király emlékezetét színezte, át meg átszőtte, sőt domináns módon határozta meg Justus Lipsius államelmélete. Bodin és a magyar államelméleti tudományosság között nem mutatható ki közvetlen indukciós viszony. Nem bizonyítható, hogy a nagy francia jogász munkássága önállóan jelentős magyar egyéniségek egész életművére befo-

¹ Wittman Tibor: *A magyarországi államelméleti tudományosság XVII. század eleji alapvetésének németalföldi forrásaihoz (J. Lipsius)*. Filológiai Közöny 1957. 53—66.

² Kaposi Márton: *Machiavelli Magyarországon* (kézirat) — U. ő: *Le prime tracce dell'influenza di Machiavelli nella letteratura ungherese*, Italia ed Ungheria. Bp. 1967. 173—183.

³ Klaniczay Tibor: *Zrínyi és Machiavelli*. A múlt nagy korszakai. Bp. 1973.

⁴ Benda Kálmán: *A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára*. Helikon 1971. 322—329.

lyást gyakorolt volna. Könnyelmű analógiákra nem hagyatkozva, egyelőre csak Bodin ismeretének szórványos, mégis jelentős adataira szorítkozhatunk.

Sebestyén Józsa a szöveget félreértve közölte az időben legkorábbi vitathatatlan Bodin-utalást: „Megemlékezik Gyulafy Lestár a keresztény időszámítás eredetéről, amelyet a Kr. u. a VI. században alkalmazott először Bodinus »Methodus...« című munkájának VIII. 6, 335. f.-l-on.”⁵ A fejedelmi titkár, a legbizalmasabb diplomáciai ügyekben állandóan utazgató, nagy politikai műveltségű Gyulafi Lestár valójában így említi — forrásként — a Bodin metodológiai koncepcióját magába foglaló művet: „Ceptum est (értsd: inceptum) numerari a nativitate, anno Christi 600. Boetius in methodo historica Caput VIII. fol. 335.”⁶ A történetíró által aprólékos gondossággal „jegyzetelt” idézet alapján joggal feltételezhetjük, hogy Gyulafi szorgalmas olvasója volt Bodin *Methodus*ának.

Gyulafi jegyzete — és történetírói öröksége — Szamosközy István birtokába került. Bodin ismeretét azonban nem kaphatta készen elődjétől. Kézikönyvünk a homályba burkolózó kancellista történeti-eknyomozó módszerének fejlettségét és Bodinnal szembeni vonásait emeli ki.⁷ Szamosközy magyarázó és politikai ítéleteket tartalmazó művének forrásai azonban nem eléggé tisztázottak. El kell választanunk a „politica storica” páduai íróinak, elsősorban Francesco Patrizzinek, és a jogtudomány új francia módszerének, a jogi elveket történetileg magyarázó elméletnek hatását.

Bodin 1566-ban megjelent *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* c. műve a reneszánsz jogtörténet fontos állomásának jelzője. 1560 körül indult meg a jogi humanizmus krízise Franciaországban, amely a „történeti iskola” és az ún. szintetizáló irányzat szakításához vezetett. Cujas és körének munkássága egyre inkább római források analízisére és kritikájára szorított. A szintetizáló iskola, melynek tanítását legkitűnőbb módon a *Methodus* foglalja össze, új, egyetemes jog megalapítására tett kísérletet, és a politikai és vallási intézmények szerepét ezen a doktrínán belül próbálta magyarázni.⁸

A Báthori István fejedelem környezetében élő erdélyi magyar politikusok és történetírók a Patrizzi által képviselt értékelő historiográfiát művelték.⁹ El kell fogadnunk a Páduát járt Szamosközy esetében a modern olasz történetírás elveiben való jártasságot, a *Pentades* és a *Hebdomades* ránk maradt részei alapján azonban úgy tűnik, a történetíró helyenként olyan fejlett történeti-kulturális eknyomozó módszerrel él, amely alig lenne elképzelhető a *Methodus* írójának ismerete nélkül. Egy város bemutatásánál a természetes földrajzi adottságok, építmények és védművek értékelését ugyan nem utalhatjuk bizonyíthatóan a Bodin által kidolgozott geográfiai determináció körébe, viszont már stratégiai kérdés nála Gyulafehérvár vízszegénységének, illetve csatornázásának problémája. A tájat benépesítő lakosok szokásainak, erényeinek bemutatása, és az Erdélyben természetszerűleg hangsúlyt nyerő nemzeti hovatartozáson kívül a nép karakterének besorolása túllépést jelent a történelmi művek szokványos koncepciójához képest. Ezeknek a körülményeknek a leírása, majd a városok életének, vezetőinek jellemzése után kerít csak sort Szamosközy a konkrét történelmi események tárgyalására. Mindez nem jelenti azt, hogy a földrajzi körülmények,

⁵ Sebestyén Józsa: *Gyulafy Lestár történeti maradványainak művelődéstörténeti vonatkozásai*. Bp. 1905. (Művelődéstört. Értek. 14.) 43.

⁶ A szöveget a Wenzel-Codex 285. lapján találták meg, a *Monumenta Hungariae Historica* XXXIII. kötetének 9. lapján, az excerpták között foglal helyet (Bp. 1894. Szilágyi Sándor kiad.)

⁷ *A magyar irodalom története*. Bp. 1964. I. 431.

⁸ Vö. Pierre Mesnard értékelésével: *Oeuvres philosophiques de Bodin* V. 3. 1951. (előszó).

⁹ Antal Adrienne: *Báthori István*. H. é. n. (Kézirat a Szegedi JATE Központi Könyvtárában Diss. B11.)

a nép típusának meghatározása és a történések az ok-okozat egyszerűségével függenek össze.

Szamosközy a Rudolf ellen berzenkedő erdélyi rendekről szólva egy szerződés-elmélet konklúzióját illeszti be művébe: „A hűség csak akkor kötelező, ha mindkét fél egyformán megtartja, és ígéreteit kölcsönösen állja, mivel az adott szó a kölcsönös kötelezettségből folyólag mindkét félre kiterjed.”¹⁰ Bodin szuverenitás-elméletében a királyi hatalom korlátozója — az isteni és természeti törvényeken meg a tulajdonjogon kívül — az adott szó. Bodin megkülönbözteti a szerződést és a törvényt. Az utóbbi a király kizárólagos hatalmában van, a szerződés viszont erkölcsileg az uralkodót is kötelezi, akinek a körülményektől függően tartania kell magát a közösen megállapított feltételekhez. Bodin záradéka: ha az alattvalók érdeke megkívánja, a szerződésnek érvényben kell maradnia.¹¹ Szamosközy a török ellen Miksa segítségét kérő erdélyi főurak szájába adva a szót, Bodin szerződéselméletének szellemében bocsánatos bűnként emlegeti az alattvalóknak az uralkodóktól való elfordulását: „Ők szeretnének Rudolfnak, mint kegyes és hatalmas fejedelmüknek uralma alatt élni... De mivel az élet megőrzésének kényszere az emberektől kitelhető dolgok közül a végső orvosszert igényli, az erdélyiek akaratuk ellenére is kénytelenek lennének meghajolni a szükség előtt, amelyet csak oktalan ember vitathat el, és amelyre méltán adható bocsánat.”¹²

Szamosközy művében nem éppen hízelgően nyilatkozik Fáthori Zsigmondról. Minden oktalan tettének tárgyalásakor szemére veti, hogy hebehurgya politikus, és romlásba dönti az országot. Bodin szerint: ha az uralkodó szeszélyesen váltogatja politikáját és semmit sem veszi saját törvényeit, megvetetté válik, és alattvalói erkölcsileg követelhetik tőle, hogy térjen vissza a megcsondultság és a család útjáról.¹³ Ezzel a konklúzióval cseng össze Szamosközy véleménye: „oktalanul és a jövőbe előre nem tekintve vette észre, hogy ez az eljárás (ti. a fejedelemségről való lemondás) mennyi veszélyt rejteget magában, ... hogy maga fosztja meg magát jogaitól, ... hogy ezzel a cserével mennyi tengernyi bajba taszítja az országot.”¹⁴

Szamosközy osztályhelyzetéből következően a liberális-Bodin sztereotípiáját emelte ki az életműből. Feltevésem szerint a *Methodust* ismerhette (Gyulafi révén, akinek fentebb idézett szövegéhez széljegyzetet is fűzött), vagy a *Republicát* (amennyiben az imént említett Bodin-tézisek első kézből jutottak el hozzá), avagy mindkettőt.

Az idős korára politikai tapasztalatokban ugyancsak bővelkedő Illésházy István szintén ismerte a francia államelméletírót. Egyelőre nem tisztázott, hogy irodalmi megnyilatkozásaiban, feljegyzéseiben is találjuk-e ennek nyomát. Tudjuk, hogy volt a birtokában egy keménybőrkötésű, Foillet-kiadású 1592-es német *Republica*.¹⁵

Schödel Márton *Disquisitio historico-politica de Regno Hungariae*¹⁶ című művének második részében Bodin népkarakterológiai elveit használja fel. Turóczi-Trostler József felsorolja, hogy a gazdasági alaphoz, a „materia”-hoz mi mindent vesz Schödel a földrajzi helyzettől és a klímától kezdve a szokásokig és vérmérsékletig.¹⁷ Schödel nem használta fel az egész bodini elméletrendszert, a *Respublica mundana* átfogó gondolatát. Célja elsősorban az volt, hogy Nyugat-Európával közölje, a lehető leg-

¹⁰ Szamosközy István: *Erdély története*. Bp. 1963. (MH VII.) V. Pentades II. kv. 74.

¹¹ Henri Baudrillart: *Bodin et son temps*. Paris. 1853. 270—273.

¹² Szamosközy: *i. m.* u. o.

¹³ Baudrillart: *i. m.* 272.

¹⁴ Szamosközy: *i. m.* V. Pentades I. kv. 38.

¹⁵ Ez a könyv az OSZK-ban XII/3 jelzet alatt található meg.

¹⁶ Strassburg. 1629.

¹⁷ Turóczi-Trostler József: *A magyar irodalom európaizálódása*. Magyar irodalom — világirodalom II. Bp. 1961. 41—42.

nagyobb számban, a legkedvezőbb és a legnagyobb tekintélyek elmélete által alátámasztott hungarológiai ismereteket.

A manierizmus ezoterikus-platonikus balszárnyához tartozó gondolkodók — akik közé Klaniczay Bodint is sorolja¹⁸ — mindegyike szembekerült az egyházzal univerzalista-toleráns vallásfelfogása miatt. Bodint a *Demonomanie* miatt mágiával vádolták, protestánsok és jezsuiták egyenlő dühvel támadták. Nem csak *Heptaplo-merese* vonta rá a zsidózó bélyeget, hanem a Talmudnak és a kabbalának egész életművében megnyilatkozó ismerete, az Ótestamentum feltétlen tisztelete az Evangéliumokkal szemben. Báthori István barátja és diplomatája, a jezsuita Possevino is a *Heptaplomerest* még nem ismerve írta meg könyvecskéjét, melyben leszögezi, hogy Bodin műveiben hemzsegek a tévedések, az eretnokség és istentelenségek, és mindenféle vallás ellenségeként bélyegzi meg.¹⁹ Bodin arisztokratikus vallásfelfogása a nép számára a szigorú kálvinista fegyelmet találja üdvösnek, maga viszont a Kálvin által nikodémítának gúnyolt Budé és a College de France humanista körének kései utódja. A részrehajlás és ítélet nélkül (!) vallás-összehasonlítás ténye a *Heptaplo-meres*ben a racionalista univerzalizmus felé mutat. De Bodin nem vált ateistává, művei tanúsága szerint sem, közéleti tevékenysége során pedig kétszer mutatkozott hajlandónak a táborváltásra.²⁰ A szitoközönből kiszabadított Bodin igen alkalmas volt arra, hogy laikus példaként szolgáljon egy koncepciós teológus és tanítómester számára.

A szombatos Árkosi-kódexben fennmaradt *Az Szent Iras Panazolkodasa* című rövid írás, vallási jellegű, erősen apologetikus irányulását vitairat. Szerzője eléggé exponált helyen említi Bodint, több, szintén nem teológus — tehát az olvasó számára jelentősebb szaktekintély — társaságában; „Mi nem most tamatt az Atheismus czak, nagioib Corifeusi uoltak (ez) elöt tü nallatoknal, es rauazbak, uagi alnokbakis uoltak, azaz, meg nallatcknalis többet tuttak hazudny, es cigankodni. De az igaz értelmű bölczek affele nyay diznonak röhögeset meg tuttak ualasztani az filemile zotol. Oluasatok az Atheusok ellen ualo Corifeusok irasitis, Lactantiust Philippus Morneust, Joannes Bodinust, Philot az ő philosophiajaban.”²¹

Ez a művelődésre való felhívás kifejezi a korai szombatos tendenciának az ismeretkör, tudás kitágítására irányuló szándékát. Dán Róbert szerint *Az Szent Iras panazolkodasanak* szerzője Eössi András. Pirnát Antal felhívja a figyelmünket arra, hogy a korai szombatoság idején a magasabb művelődés nem volt általános, és Kor-nis Farkas mellett Eössi Andrásnak volt csak igénye az első időkben a szélesebb tájékozódásra.²² Varjas Béla a szombatos *Tanító énekek* némely utalása alapján kézenfekvőnek tartja, hogy Eössi prózai művekben is hitet tett az általa „kifundált” vallás mellett.²³ Ezekkel az állításokkal egybehangzóan az irat szerzője hatalmas

¹⁸ Klaniczay Tibor: *A reneszánsz válsága és a manierizmus. A múlt nagy korszakai*. Bp. 1973. 268.

¹⁹ P. Possevino: *De quator Scriptoribus, Philippo la Nua, Jo. Bodiono, Philippo Mornaeo et Nic. Machiavello Romae*. 1592. Lugduni 1593.

²⁰ 1562-ben aláírta a királyi és az igazságszolgáltatásban működő funkcionáriusoktól megkí-vánt katolikus esküt, holott előbb kálvinistákkal szimpatizált. A nyolcvanas évek végén pedig — kény-szerítő körülményeknek engedelmességgel ugyan — látható kedvetlenség nélkül pártolt át a királyhó-Ligához.

²¹ *Árkosi János kódexe*, Kolozsvári Unitárius Kollégium 1290. sz. Mf.: MTAK B 249.

²² Pirnát Antal: *Gerendi János és Eössi András*. Itk 1970. 680—684.

²³ Az RMKT XVII/5 *Szombatos énekek* kötetében közölt 80. sz. tanító énekekben utal erre a vers szerzője:

Vayha tudnad te azt, tudatlan ember,
Mint küleömbeozzön egj zent iras mastol,
Apostolok irasa prophetaktol.

történeti és kultúrhistoriai ismeretanyag birtoklásáról tesz tanúságot. A műből egy teljes és rendkívül koncepciózus világnézet homályos körvonalai tűnnek elő. Írójának antiarisztotelianus álláspontja nyilvánvaló: kéjes örömmel semmisíti meg az ellenfeleket — legalább a papíron. Kissé zavaros, de egészen egyéni történetfilozófiába ágyazva magyarázza meg az emberek elszaporodásával egyenes arányban növekvő felejtést, bűnt és istentelenséget. Némely szofista érvelését (mely alatt nem csak az autentikus szofista téziseket kell értenünk) érdekes gondolattal cáfolja meg: ahogy az új világ is létezett a felfedezése előtt, ugyanúgy a Szentírás valóságos voltán sem változtat semmit, hogy volt olyan idő, amikor akadtak olyanok, akik nem ismerték. A szerző nagy műveltségére — és magas társadalmi állására — következtethetünk abból is, hogy művében óriási történeti-filológiai apparátust hív segítségül.

A Bodin mellett említett írók közül Deuplessis-Mornay műve pontosan megállapítható.²⁴ Bodin esetében több alkotásának hatását is feltételezhetjük. Pár évvel megjelenése után a *Démonomanie*, sőt a *Republica* is az inkvizíció indexére került, de ez nem gátolta teljesen terjedésüket. Ezen túl, André Stegman nem tartja lehetetlennek azt sem, hogy a kéziratban maradt *Heptaplomeres*nek is volt valamelyes későbbi hatása, talán szélesebb körben is.²⁵

A barokk és az ellenreformáció ideje felé kanyarodva Zrínyiig (akinek könyvtárában helyet kapott a *Methodus*) és Pázmányig (aki forrásaként felhasználja a és említi Bodint)²⁶ terjedhet szemhatárunk. Bodin művei nagyobb számban csak a 18. században kerültek Magyarországra, habár jóval régebbi kiadásúak általában.²⁷ Az eddigi, nélfány fontos egyházi és állami gyűjteményben folytatott vizsgálódások a későreneszánsz időszakára vonatkozólag kevés eredményt hoztak. Visszatérve kiinduló pontunkra: Bodin munkásságának magyarországi hatása nem átütő, de a születő magyar államelmélet és a vallási radikalizmus tájékozódási körének fontos tényezője.

Györgyi Máté

JEAN BODIN UND DIE UNGARISCHE SPÄTRENAISSANCE

Der Aufsatz weist auf wesentliche, noch kaum erforschte Züge des ungarischen Gedankengutes zur Zeit der Spätrenaissance hin: will die bestimmt nicht zu tiefe Bodin-Rezeption in ungarischen Werken dokumentieren. Die Rezeption der Staatslehre von Bodin kann sehr wichtig sein, und erklärt die Forschung dieser Art: nach den Gründen, die die Rezeption gehindert haben, werden hier die Hinweise auf Bodin aufgezählt und gewertet. So von dem ersten direkten ungarischen Bodin-Dokument, Gyulafi Lestár, bis zur Konklusion: Die Bodin-Rezeption ist nicht zu reich in Ungarn, aber für den Beginn der ungarischen Rechtslehre von grosser Bedeutung.

Mint es meddigh nezen eleő hatarok.

Hozzu uolna azt itt elő zamlalnj,

Irtunk rolla, a kj tanolnj akar...

Varjas Béla értékelését ld. a 484. oldalon.

²⁴ Minden bizonnyal a *De l'institution, usage et doctrine de l'Eucharestie en l'Eglise ancienne, comment, quand et par quels degrez la messe s'est introduite a sa place* (La Rochelle. 1598.) c. műről van szó.

²⁵ Stegman professzor szóbeli közlése.

²⁶ Bitskey István szives közlése.

²⁷ Eddigi tapasztalataim szerint ritka a Csapó Györgyéhez hasonló lelkesült marginális jegyzet („Ezt jól observalta az auctor”), amely szintén kései adat, de mindenképpen 1736 előttre tehető. (A könyv a Székesfehérvári Megyei Könyvtár Dévay-gyűjteményében található, Dy 28 jelzet alatt. Machiavelli és Antonio Possevino munkáinak 1608-as frankfurti kiadásával egyetemben.)